

та органами охорони культурної спадщини, можливе забезпечення ефективного проведення моніторингу охорони культурної спадщини на регіональному рівні.

Список використаних джерел

1. Дорнье Анн. Основні принципи успішного керівництва установою: Методичні рекомендації / Анн Дорнье. – К.: Українська академія при Президентіві України, 1995. – 34с.
2. Игнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры / И.А. Игнаткин. – К.: Вища школа, 1990. – 223 с.
3. Мельниченко О.В. Музейнасправатапам'яткоохоронна робота на Черкащині в другій половиніХХ–початкуХХІст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Мельниченко.– Черкаси: Б.в., 2007.–20с.
4. Нестуля О.О. Особливості пам'яткоохоронного руху в Україні 1917–1991 рр. та актуальні завдання збереження історично–культурної спадщини на сучасному етапі / О.О. Нестуля // Стратегія українського державотворення: філософсько–політологічний та економічний аналіз. Філософія. Економіка. Політика. Освіта: Зб. наук. пр. – Київ–Полтава: “АСМІ”.–С.147–160.
5. Пантелейчук І.В. Трансформація музею як соціокультурного інституту (ХХ– початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / І.В. Пантелейчук. – Київ. нац. ун-т культури і мистец. – К., 2006. – 20 с.
6. Поплавський М. Управління персоналом / Поплавський М., Подкуйко Н. – Київ, 2000. – 94 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів від 30.03.2002 № 446 “Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини” // Архів УКТ Черкаської ОДА № 02–01.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2006 № 671 “Про затвердження Державної програми “Золота підкова Черкащини” на 2006–2009 роки”//Архів УКТ Черкаської ОДА № 02–01.
9. Розпорядження Черкаської облдержадміністрації від 20.02.2007 № 36 “Про затвердження Положення про службу охорони культурної спадщини облдержадміністрації” // Архів УКТ Черкаської ОДА № 02–02.
10. Розпорядження Черкаської облдержадміністрації від 14.07.2011 № 227 “Про затвердження Положення про управління культури Черкаської обласної державної адміністрації” // Архів УКТ Черкаської ОДА № 02–02.
11. Щербина О. Стратегія залучення коштів для неприбуткових організацій / О.Щербина // Вісник українського мистецького форуму. – Київ, 2003. – Число 2. – 60 с.

References

1. Dorn'e Ann. Osnovni prynzypu uspishnogo kerivnyztva ustanovuju: Metodychni rekomendaziji / Ann Dorn'e. – K.: Ukrains'ka akademiya pry Prezidentovi Ukrainy, 1995. – 34 s.
2. Ignatkin I.A. Oхранa pamjatnikov istorii i kul'tury / I.A. Ignatkin. – K.: Vyshha shkola, 1990. – 223 s.
3. Mel'nichenko O.V. Muzejna sprava ta pamjatkoohoronna robota na Cherkashyni v drugij polovyni XX – pochatok XXI st.: Avtoref. dus. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / O.V. Mel'nichenko. – Cherkasy: B.v., 2007. – 20 s.
4. Nestulja O.O. Osoblyvosti pamjatkoohoronnogo ruhu v Ukraini 1917–1991r. ta aktual'ni zavdannja zberezhennja istorvchno–kul'turnoji spadshhyny na suchsnomu etapi / O.O. Nestulja // Strategija ukrains'kogo derzhavotvorennja: filiosf'ko–politologichnyj ta ekonomichnyj analiz. Filosofija. Ekonomika. Polityka. Osvita: Zb. nauk.pr. – Kyjiv–Poltava: “ASMI”. – S. 147–160.
5. Pantelejchuk I.V. Transformazija muzeju jak sozjiukul'turnogo instytutu (XX – pochatok XXI stolittja): Avtoref. dus. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / I.V. Pantelejchuk. – Kyjiv. nazj. un–t kul'tury i mystejz. – K., 2006. – 20 s.
6. Poplavs'kyj M. Upravlinnja personalom / Poplavs'kyj M., Podkujko N. – Kyjiv, 2000. – 94 s.
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.03.2002 № 446 “Pro utvorennja Derzhavnoji sluzhbu oхorony kul'turnoji spadshhyny” // Arxiv UKT Cherkas'koi ODA № 02–01.
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.05.2006 № 671 “Pro zatverdzhennja Derzhavnoji programy “Zolota pidkova Cherkashhyny” na 2006–2009 roky” // Arxiv UKT Cherkas'koi ODA № 02–01.
9. Rozporjadzhennja Cherkas'koi oblderzhadministracijji vid 20.02.2007 № 36 “Pro zatverdzhennja Polozhennja pro sluzhbu

охорони kul'turnoji spadshhyny oblderzhadministracijji” // Arxiv UKT Cherkas'koi ODA № 02–02.

10. Rozporjadzhennja Cherkas'koi oblderzhadministracijji vid 14.07.2011 № 227 “Pro zatverdzhennja Polozhennja pro upravlinnja kul'tury Cherkas'koi oblderzhadministracijji” // Arxiv UKT Cherkas'koi ODA № 02–02.

11. Shherbyna O. Strategija zaluchennja koshtiv dlja neprybutkovyx organizacij / O.Shherbyna // Visnyk ukrains'kogo mystejz'kogo forumu.–Kyjiv, 2003.–Chyslo 2.–60s.

Fedorova T. N., the applicant Kyiv national University of culture and arts (Ukraine, Kiev), tanslav@i.ua

Forms and methods of state regulation in the management of nature reserves Cherkasy region and improving them

The article analyzes the forms and methods of state regulation in the sphere of protection of cultural heritage. Examples of gaps in this area, the mechanisms for their solution.

Keywords: historical and cultural reserves, government regulation, cultural heritage of Ukraine.

Федорова Т. Н., соискатель, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), tanslav@i.ua

Формы и методы государственного регулирования в деятельности заповедников Черкасской области и их совершенствование

Анализируются методы и формы государственного регулирования в сфере охраны культурного наследия. Приводятся примеры пробелов в данной области, рассматриваются механизмы их решения.

Ключевые слова: историко–культурные заповедники, государственное регулирование, культурное наследие Украины.

* * *

УДК 930.1:[281.9:348](477)“18”

Горпинченко І. В.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), inna_gorpyuchenko@ukr.net

ТЕРИТОРІАЛЬНО–АДМІНІСТРАТИВНА СТРУКТУРА Й ВИЩЕ ЦЕРКОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ІСТОРИОГРАФІЯ

Проаналізовано наукові доробки дореволюційних вчених щодо територіально–адміністративної структури й вищого церковного управління Російською православною церквою в Україні. Характеризуючи зазначені проблеми, дослідники дотримувались альтернативних концепцій – великоцерковної чи україноцентричної. Перша обґрунтувала закономірність монополії РПЦ на конфесійному просторі України другої половини ХІХ ст., друга стверджувала неприродність поглинання української церкви російською й обстоювала перспективи інституційного відновлення українського православ'я. В процесі аналізу наукових праць з'ясовано, що дорадянський етап ознаменувався започаткуванням наукових розробок усіх складових адміністративного устрою й управління Російської православної церкви другої половини ХІХ століття. Серед ключових проблем, розглянутих дослідниками того часу: розвиток нормативно–правової бази організації православної церкви, особливості реалізації управлінських функцій Св. Синодом, обер–прокурором Синоду.

Ключові слова: історіографія, Російська православна церква, цезаропанізм, Святійший Синод, обер–прокурор Синоду, єпархії, благочинія, парафії, друга половина ХІХ століття.

Актуальність проблеми адміністративно–територіального устрою та системи управління православної церкви визначається, головним чином, її безпосереднім зв'язком із питанням про статус цієї церкви. Концептуальні підходи до його визначення, починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століть, залишалися незмінними. Дійшовши консенсусу в тому, що на території України у ХІХ ст. функціонувала лише Російська православна церква, одна частина дослідників вважає це результатом добровільного злиття української та російської церковних інституцій

в одне загальноросійське ціле (А. Доброклонський, П. Знаменський, П. Малицький, С. Щеголев та ін.).

Інша частина, яку репрезентують переважно українські дослідники (М. Грушевський, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, та ін.), сприймає монополію РПЦ в Україні як наслідок силового поглинання нею Української православної церкви. Професор В. Вернадський представив навіть уточнену хронологію цього процесу, стверджуючи, що Україна “перестала існувати як політичний організм із самостійним внутрішнім життям” з початку XIX століття. Кращі набутки національної культури, залишки автономного ладу, у тому числі “своєрідний устрій церковно-релігійного життя ... поступилися місцем загальноросійському порядку” [2, с. 173].

Стрижневою проблемою функціонування Російської православної церкви, у тому числі в межах України, залишався її адміністративно-територіальний поділ. Закономірно, що дослідники приділили йому увагу починаючи з дорадянської епохи. Так, П. Знаменський (1896 р.), С. Рункевич (1901 р.), П. Малицький (1902 р.) відзначають, що структура церкви включала єпархії, як обласні (в сучасному розумінні) адміністративно-територіальні одиниці, благочинія, як районні, та парафіяльні, як низові. Наводячи дані щодо кількості єпархій на різних етапах розвитку синодальної церкви, вони фіксують, зокрема, тенденцію до її зростання. Так, П. Знаменський вказує, що після створення Синоду у 1721 р. діяло 18 єпархій, на початку XIX ст. – 36 та до кінця XIX ст. – 65. Одночасно автори відзначають зростання кількості вікаріатств*. При цьому їх число, як правило, не наводиться. Показово, що повний перелік єпархій зустрічається лише у звітах обер-прокурорів Св. Синоду, адресованих імператорам.

Хронологічно детальніше на чисельності єпархій зупиняється П. Малицький. Виокремлюючи рубіжний, з огляду на подальші реформи, 1860 рік, він зазначає, що тоді в межах імперії функціонувала 51 єпархія [9, с. 116].

С. Рункевич надає зміни в кількості єпархій упродовж XIX ст. відповідно до правління російських імператорів. Так, автор відзначає, що за Ніколая I (до 1855 року) було створено 13 нових єпархій, в часи Александра II (до 1881 року) – 6, а їх загальна кількість на кінець XIX століття досягла 65. Такий хронологічний підхід автора, ймовірно, був обґрунтованим, бо за свідченням історика церковного права М. Горчакова відкриття нових єпархій було тісно пов'язане з розвитком державного устрою (кордони єпархій змінювались відповідно до губернських з часів Єкатерини II). Поділ конфесійної території на єпархії здійснювався церквою за погодженням з державною владою. П. Малицький робить при цьому важливе уточнення. Він зазначає, що універсальне правило відповідності кордонів губерній кордонам єпархій порушувалось лише в окремих випадках, коли населення регіону складалось з великої кількості іновірців. Тоді кілька губерній складала одну єпархію. Історик церкви Є. Голубинський вперше підійшов до проблеми осмислення критеріїв, що мали визначити

масштаби єпархій. У цьому зв'язку ним була відзначена незіставність єпархій за загальною площею. Окремі з них були визнані настільки значними, що потребували реформування в напрямку їх зменшення, що однозначно сприяло б удосконаленню системи церковного управління [4, с. 205].

Церковні історики А. Доброклонський, П. Знаменський звертали увагу на факт поділу єпархій на три класи (“степені”), який мав місце в дореволюцьку епоху, а потім був відновлений Єкатериною II і проіснував до 1867 року. Статус єпархій нерідко визначався статусом самих губерній, їх роллю в політичній та економічній системі країни, а також історичною традицією, пов'язаною з утвердженням християнства та протистоянням православної церкви іноконфесійним утворенням. Очільникам єпархій перших двох класів присвоювали титул архієпископів, архієреям третього класу – титул єпископів. З часом три єпархії першого класу, включаючи Київську, представляли митрополити [6, с. 105; 8, с. 331]. Після скасування зазначеної системи титули архієреїв були зведені до їх особистих привілеїв безвідносно до статусу єпархій.

Аналіз історіографічного матеріалу засвідчує, що дореволюційні дослідники обмежувались загальною схемою адміністративно-територіального устрою РПЦ, не акцентуючи увагу на таких її проблемах, як критерії єпархіального поділу і раціональна обумовленість масштабів єпархії, етнонаціональний чинник територіально адміністративного устрою церкви, поділ єпархій на благочинія та парафії. Натомість, реальна ситуація засвідчувала, що географічні обриси єпархій нерідко формально визначалися кількістю православних віруючих і населення в цілому. Не випадково, наприклад, далекосхідні єпархії РПЦ в десятки разів перевищували за площею єпархії в Україні.

В умовах незіставності єпархій України і власне Росії (за територією, етнічним складом, традиціями) цілковита уніфікація церковного управління була неприйнятною. Його історичний аналіз було розпочато в дорадянську епоху.

У фокусі уваги науковців перебувала проблема, пов'язана з характером функціонування *Святійшого Правлячого Синоду** як вищого органу управління Російської православної церкви. До її розробки виявилась причетною ціла плеяда тогочасних дослідників (П. Знаменський, Т. Барсов, С. Рункевич, А. Доброклонський, П. Малицький, А. Папков, В. Розанов та ін.). За визначенням Т. Барсова, Святійший Синод відав духовно-адміністративними справами й був вищою судовою установою Російської церкви [1, с. 2]. Він називав Синод своєрідним “колективним патріархом” РПЦ [1, с. 444]. Таке визначення статусу Синоду поділяв і П. Знаменський. Посилаючись на петровський Духовний Регламент, автор справедливо стверджував, що у сфері тогочасного церковного управління Синод отримав “силу і владу патріаршу чи не більшу за собор” [7, с. 307].

Коło функціональних повноважень Св. Синоду (законодавчих, адміністративних, судових), охарактеризував історик церковного права

* Вікарій – (від лат. – заступник, намісник). Помічник архієрея у значних за територією єпархіях.

* Св. Синод було утворено в 1721 році.

М. Горчаков*. Унікаючи критичних зауважень щодо вищого церковного управління, він констатував, що *законодавча влада* належить Синоду як за значенням його в устрої церкви, в якості соборного уряду й вищої установи, так і за уповноваженням від верховної влади держави. Згідно з основами права вселенської церкви, зауважує М. Горчаков, кожна помісна автокефальна церква має владу видавати обов'язкові в межах її відомства правила, що стосуються організації й функціонування церкви. Складені у формі визначень Синоду й оприлюднені синодальними циркулярними указами, ці правила стосувались адміністративно-територіальної структури церкви, вибудови церковної ієрархії та функцій церковних посадових осіб, поширення, утвердження й охорони віровчення, порядку й благоустрою богослужіння і таїнств, роз'яснення, застосування й розвитку канонів вселенської церкви. Крім того, Синод брав безпосередню участь у розробці проєктів імперських законів, які регламентували життя держави й суспільства в цілому [5, с. 148–150]. Над Синодом, підкреслював М. Горчаков, “немає іншої вищої влади, крім єдиної самодержавної особи монарха”. У цьому сенсі влада Синоду в церкві прирівнювалась автором до влади Сенату в державі [5, с. 146].

Описуючи *адміністративні функції Св. Синоду*, М. Горчаков зазначав, що вони стосувались “завідування усіма закладами православної церкви”. Його вищому керівництву підлягали єпархії, духовно-навчальні заклади та церковно-парафіяльні училища. З дозволу Синоду відкривались нові парафії, монастирі, духовно-навчальні заклади, жіночі общини, духовні місії в імперії та за її межами, духовно-просвітницькі товариства і братства. Синоду належало право вибору і представлення монарху кандидатів на посади синодальних обер-секретарів, архієреїв, членів синодальних контор, протопресвітера військового духовенства, призначення на посади в духовні та єпархіальні освітні заклади, а також членів духовних консисторій, секретарів синодальної канцелярії тощо. Він готував подання стосовно церковних нагород духовенства усіх рівнів [5, с. 150–151]. Св. Синод управляв фінансами і майном церкви. За його розписом здійснювалось матеріальне утримання духовенства, у т.ч. пенсійне. Вищому синодальному нагляду підлягав релігійно-моральний стан населення Російської імперії [5, с. 150].

У М. Горчакова знаходимо й найбільш повні узагальнення *судових повноважень Синоду*. Дослідник характеризував його як “єдину судову інстанцію” у випадках звинувачення архієреїв, членів Синоду, синодальних контор і протопресвітерів у порушенні правил і обов'язків церковної служби і в кримінальних злочинах. Крім того, Синод представлений М. Горчаковим “як друга й остання інстанція в усіх судових справах, що переходять до нього з єпархіальних і відповідних їм церковних судів у ревізійному й апеляційному порядку”. Вищому синодальному суду підлягало духовенство у справах

розірвання шлюбів, позбавлення сану і виключення з числа осіб духовного звання. Йому були також підсудні еретичні “злочини проти віровчення”. Автор зазначає, що Синод накладав і покарання на мирян (анафему).

Важливе місце в дорадянських дослідженнях належало й аналізу *інституційної структури Синоду*: Присутствія і синодальних установ. П. Малицький, М. Горчаков, Т. Барсов та інші вказували на те, що *Присутствіє* складало ієрархи, причетні до вирішення всіх синодальних справ. М. Горчаков підкреслював при цьому, що з початку XIX ст. Присутствіє складалось з осіб, які засідали у ньому постійно (звільнені від управління єпархіями чи управляючі ставропігійними монастирями) або тимчасово (архієреї, яких викликали на засідання) [5, с. 147].

Поступово в дослідженнях проступала й тенденція зміни кількісного складу синодального Присутствія. Слідом за П. Знаменським, який писав про 12 членів Синоду за Регламентом початку XVIII ст. [7, с. 320], М. Горчаков зазначав, що за штатом 1819 р. членами Присутствія числилось сім ієрархів єпископського та пресвітерського* ступеня священства. Якщо у XVIII ст. до його складу входили архимандрити, то з початку XIX ст. їх перестали призначати. А з 1885 року до складу Присутствія не входили і протоієреї [5, с. 147]. У цьому зв'язку Т. Барсов зазначав, що наприкінці XIX ст. членами Присутствія були сім осіб: чотири архієреї, обер-священник армії і флоту, духовник імператора та один із протоієреїв [1, с. 406].

Представляючи *синодальні інституції*, М. Горчаков називав до десяти установ, що функціонували наприкінці XIX століття. Серед них: канцелярія Св. Синоду (здійснювала письмове діловодство), канцелярія обер-прокурора Синоду (супроводжувала діяльність обер-прокурора), господарське управління при Синоді, контрольне відділення, духовно-навчальний комітет (завідував духовними навчальними закладами), училищна рада (опікувалась церковно-парафіяльними школами та школами грамоти), а також синодальні контори (спостереження за богослужінням, завідування ставропігійними монастирями, синодальною бібліотекою, типографією тощо) [5, с. 157–158].

За свідченням П. Знаменського, А. Доброклонського, Т. Барсова та С. Рункевича, упродовж XIX ст. Синод поповнився більшістю з названих інституцій [7, с. 330; 6, с. 80; 1, с. 368; 12, с. 639]. Так, у 1836–1839 рр. були запроваджені особлива обер-прокурорська канцелярія, господарське управління та духовно-навчальне управління замість комісії духовних училищ (проіснувало до 1867 р.) [1, с. 368]. У другій половині століття, як пише П. Знаменський, при Синоді з'явились контрольне відділення (1867 р.), замість духовно-учбового управління – учбовий комітет (1867 р.) та училищна рада (1885 р.) [7, с. 330].

В контексті аналізу системи вищого управління православної церкви в Російській імперії дослідники дорадянської епохи окреслили й *статус обер-прокурора Синоду* (посада була запроваджена ще у 1722 році).

* Михайло Іванович Горчаков (1838–1910) – історик, професор церковного права в Санкт-Петербурзькому університеті, член Державної Ради Росії з 1906 року. Належав до ліберальної академічної групи науковців.

* Пресвітер – від грец. старійшина, священнослужитель.

Як зазначає М. Горчаков, у другій половині XIX ст. обер–прокурор (як світська особа в церкві) прирівнювався за посадою до міністрів, призначався і звільнявся іменними указами Сенату. Але “у справах служби підлягав звітності винятково перед церковною владою” [5, с. 154].

Автор унікає оцінки характеру підпорядкування синодальному Присутствію як цілком формального. Про це свідчать подальші тези його роботи, зокрема, положення про обов’язкову щорічну звітність обер–прокурора імператорові. М. Горчаков справедливо характеризує обер–прокурора як посередника між Синодом, з одного боку, і вищими центральними державними установами – з іншого. Він оголошував Синоду імператорські укази, був членом Ради міністрів і представником Синоду в Державній Раді. В самому Синоді, на його засіданнях, наголошує автор, обер–прокурор займав місце не серед членів Присутствія, а за особливим столом для спостереження за діями і рішеннями Синоду.

Науковцями того часу прослідкована й тенденція поступового підвищення статусу обер–прокурора у другій половині XVIII – XIX ст. – від його повного підпорядкування генерал–прокуророві Сенату й відстороненості від верховної державної влади в першій половині XVIII ст. до цілковитої передачі “відділу справ греко–російського віросповідання” у відання синодального обер–прокурора (1824 р.). Саме на цьому етапі (з 1803 р.) посада обер–прокурора була прирівняна до посади міністра. Всі особисті доповіді членів Синоду імператорові були припинені й відбувались винятково через обер–прокурора [5, с. 153–154]. Крім того, як додає С. Рункевич, статус обер–прокурора зріс після запровадження у 1864 р. посади товариша обер–прокурора Св. Синоду з правами і обов’язками рівними товаришам міністрів [12, с. 639]. Обер–прокурор отримав усі владні важелі для здійснення свого початкового призначення бути в Синоді “оком царевим і стряпчим справ государєвих” [7, с. 307].

Проте, серед дослідників дорадянського періоду не було консенсусу щодо відповідності вищого церковного управління канонам православної церкви. Управління церквою без патріарха й через наділеного значними правами обер–прокурора Синоду дали підстави П. Верховському охарактеризувати його як систему державної церковності [3, с. 141]. “Архієреї, ієрархи, Синод – сліпе знаряддя всесильного обер–прокурора”, – так характеризував владу Г. Победоносцева невідомий автор у праці “Церковные вопросы в России” (1896) [13, с. 1].

Окремі науковці, зокрема П. Знаменський і В. Розанов, сходились на тому, що питання зловживання владою стало цілком залежати від особи обер–прокурора. Так, П. Знаменський, підмічав, що відомий своїми синодальними реформами граф Н.А. Протасов, почав надмірно втручатися в суто духовні справи, що стосувалися, наприклад, виправлення катехізису чи перекладу слов’янської Біблії. Протидія цій управлінській практиці з боку Філарета Московського і Філарета Київського призвело до їх відставки з посади членів Св. Синоду [7, с. 329].

На думку В. Розанова, найбільш “небезпечним” стало становище духовенства і всієї церкви, коли обер–прокурорську посаду обійняв не тільки широко освічений, але й сильно релігійно налаштований Г. Победоносцев – “обер–прокурори стали керівниками церкви”, “папами зі шпагою”. Обер–прокуратура набула “характеру не стільки світського папства в Церкві..., скільки смотрителя, лікаря біля слабого хворого” [11, с. 20]. А. Папков у своїй праці, ґрунтуючись на позиції Київського митрополита Арсенія Москвіна, підкреслював “підневільне становище архієреїв”, їх вимушену “догідливість і зайву покору світській владі” [10, с. 196].

Підсилення настроїв, спрямованих на реформування вищого церковного управління фіксують, зокрема, у своїх дослідженнях А. Папков і Т. Барсов. У цьому зв’язку вони аналізують, наприклад, тогочасну дискусію між відомим письменником А. Н. Муравйовим та московським митрополитом Філаретом. Предметом дискусії стали пропозиції (записка) А. Муравйова обер–прокурору А.П. Толстому. Обидва автори звертають увагу на загалом спочутливе ставлення Філарета до пропозицій А. Муравйова щодо зменшення кількості світських чинів в синодальному управлінні, обмеження залежності церковних архієреїв від обер–прокурора, скасування правила затвердження рішень Синоду обер–прокурором його рескриптом “исполнить”, відновлення права членів Присутствія входити з пропозиціями до Синоду, і, загалом, повернення соборноправних порядків у церковному управлінні [10, с. 192; 1, с. 384].

Таким чином, дослідження проблеми територіально–адміністративної структури й системи вищого церковного управління православної церкви було розпочато науковцями ще в дорадянський період. *Дорадянський етап* ознаменувався започаткуванням наукових розробок усіх складових адміністративного устрою й управління Російської православної церкви другої половини XIX століття. Дослідниками того часу було узагальнено потужний пласт джерел щодо розвитку нормативно–правової бази організації православної церкви, особливостей реалізації управлінських функцій Св. Синодом, єпархіальними церковними установами, сформовано загальне уявлення про механізм її функціонування.

Список використаних джерел

1. Барсов Т.В. Святейший Синод в его прошлом / Т.В. Барсов. – СПб., 1896. – 446 с.
2. Вернадський В. Українське питання і російська громадськість / В.Вернадський // Вітчизна. – К., 1988. – № 6. – С. 172–177.
3. Верховский П.В. Очерки по истории Русской церкви в XVIII и XIX ст. / П.В. Верховский. – Варшава, 1912. – 148 с.
4. Голубинский Е. О реформе в быте русской церкви / Е.Голубинский // Православие: pro et contra. – СПб: РХГИ, 2001. – С. 199–205.
5. Горчаков М.И. Церковное право. Краткий курс лекций / М.И. Горчаков. – С. –Пб., 1909. – 338 с.
6. Доброклонский А. Руководство по истории Русской церкви (Синодальный период) / А.Доброклонский. – Москва, 1893. – 441 с.
7. Знаменский П.В. История Русской Церкви: Учебное руководство / П.В. Знаменский // Материалы по истории церкви. – М., 1996. – Кн.10. – 474 с.
8. Знаменский П.В. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра / П.В. Знаменский. – Казань, 1873. – 854 с.

9. Малицкий П. Руководство по истории русской церкви. Период патриаршего и синодального управления / П.Малицкий. – СПб. : Изд-е И.Л. Тузова, 1902. – 204 с.

10. Папков А.А. Церковно-общественные вопросы в эпоху царя-освободителя (1855–1870) / А.А. Папков. – СПб., 1902. – 308 с.

11. Розанов В.В. Русская церковь и другие статьи / Собрание сочинений. В темных религиозных лучах / В.В. Розанов. – М. : Республика, 1994. – 476 с.

12. Рункевич С. История Христианской церкви в XIX веке / С.Рункевич. – Петроград, 1901. – Т.2: Православный Восток.

13. Церковные вопросы в России. – Браила: первая типо-литография П.М. Пестемалжи-оглу, 1896. – 252 с.

References

1. Barsov T.V. Sviatyeishiy Synod v eho proshlom / T.V. Barsov. – SPb., 1896. – 446 s.

2. Vernadskiy V. Ukrainske pytannia i rosiiska hromadskist / V.Vernadskiy // Vitchyzna. – K., 1988. – № 6. – S. 172–177.

3. Verkhovskii P.V. Ocherki po istorii Russkoi tserkvi v XVIII i XIX st. / P.V. Verkhovskii. – Varshava, 1912. – 148 s.

4. Holubinskii Ye. O reforme v bytie russkoi tserkvi / Ye.Holubinskii // Pravoslavie: pro et contra. – SPb., 2001. – S. 199–205.

5. Horchakov M.I. Tserkovnoe pravo. Kratkyi kurs lektsyi / M.I. Horchakov. – SPb., 1909. – 338 s.

6. Dobroklonskii A. Rukovodstvo po istorii Russkoi tserkvi (Sinodalnyi period) / A.Dobroklonskii. – Moskva, 1893. – 441 s.

7. Znamenskii P.V. Istoriia Russkoi Tserkvi: uchebnoe rukovodstvo / P.V. Znamenskii // Materialy po istorii tserkvi. – M., 1996. – Kn.10. – 474 s.

8. Znamenskii P.V. Prikhodskoe dukhovenstvo v Rossii so vremeni reformy Petra / P.V. Znamenskii. – Kazan, 1873. – 854 s.

9. Malitskii P. Rukovodstvo po istorii russkoi tserkvi. Period patriarsheho i sinodalnoho upravleniia / P.Malitskii. – SPb.: Izd-e I.L. Tuzova, 1902. – 204 s.

10. Papkov A.A. Tserkovno-obshchestvennye voprosy v epokhu tsaria-osvoboditelia (1855–1870) / A.A. Papkov. – SPb., 1902. – 308 s.

11. Rozanov V.V. Russkaia Tserkov i druhie stati / Sbranie sochinenii. V tiemnykh religioznykh luchakh / V.V. Rozanov. – M. : Respublika, 1994. – 476 s.

12. Runkevich S. Istoriia Khristianskoi tserkvi v XIX veke / S.Runkevich. – Petrohrad, 1901. – Т. 2: Pravoslavnyi Vostok.

13. Tserkovnye voprosy v Rossii. – Braila: pervaia tipo-litografiia P.M. Pestemalzhi-ohlu, 1896. – 252 s.

Horpynchenko I. V., Candidate of History, senior lecturer of World History department of Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), inna_gorpychenko@ukr.net

The territorial-administrative structure and the highest administration of the Orthodox Church in Ukraine of the second half of the XIX century: pre-revolutionary historiography

The author scrutinizes the scientific works of the pre-revolutionary scientists on the problem of the territorial-administrative structure and the highest administration of the Russian Orthodox Church in Ukraine. Characterizing the above-mentioned problems, the researchers stick to two alternative concepts – either that of the great Church or the ukrainocentric one. The first one justified the natural character of the monopoly of the Russian Orthodox Church in the confessional space of Ukraine in the second half of the XIX century. The other concept insisted on the unnatural character of the fact of the absorption of the Ukrainian church by the Russian one and defended the perspective of the institutional reinstatement of the Ukrainian Orthodoxy. As the result of the analysis, the author comes to a conclusion that all the constituents of the administrative state and administration of the Russian Orthodox Church in the second half of the XIX century became the subject of the scientific research yet in the pre-soviet stage. Among the key problems that were studied by the researchers of that time are the following: the development of the legislative base of the organization of the Orthodox Church, the particularities of the implementation of the administrative functions of the Holy Synod, of the prosecutor of the Synod.

Keywords: historiography, Russian Orthodox Church, Caesaropapism, Holy Synod, prosecutor of the Synod, eparchy, second half of the XIX century.

Горпинченко І. В., кандидат історических наук, старший преподаватель кафедры всемирной истории, Киевский университет им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), inna_gorpychenko@ukr.net

Територіально-адміністративна структура і вище церковне управління православної церкви в Україні другої половини XIX століття: дореволюційна історіографія

Проанализированы научные труды дореволюционных ученых, посвященные территориально-административной структуре и высшему церковному

управлению Российской православной церковью в Украине. Характеризуя указанные проблемы, исследователи придерживались альтернативных концепций – великоцерковной или украиноцентричной. Первая обосновывала закономерность монополии РПЦ на конфессиональном пространстве Украины второй половины XIX века. Вторая утверждала неестественность поглощения украинской церкви российской и отстаивала перспективы институционального возрождения украинского православия. В процессе анализа научных работ установлено, что дореволюционный этап ознаменовался началом научных разработок всех составляющих административного устройства и управления Российской православной церковью второй половины XIX века. Среди ключевых проблем, рассмотренных исследователями того времени: развитие нормативно-правовой базы организации православной церкви, особенности реализации управленческих функций Св. Синодом, обер-прокурором Синода.

Ключевые слова: историография, Российская православная церковь, цезаропапизм, Святейший Синод, обер-прокурор Синода, епархии, благочиния, приходы, вторая половина XIX века.

* * *

УДК 930.2(447)“1941–1944”

Ковальська Л. А.

доцент кафедри історії слов'ян, докторант кафедри історії України, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), dreamlife.lesya@gmail.com

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ РОКІВ ВІЙНИ АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Представлена колекція історичних архівних джерел з історії функціонування радянського Руху Опору Харківської області в роки Великої Вітчизняної війни. Метою є простежити проблематику документальної колекції за походженням та метою їх створення, розглянути історичну інформативність джерел, які висвітлюють діяльність партизан та підпільників в роки війни на території області.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, партизанський та підпільний рух, Харківська область, архівне джерело, історичне джерело.

Історичні джерела для дослідження окремих проблем історії Великої Вітчизняної війни доволі різноманітні й мають багато складних і суперечливих моментів. Отримання історичної інформації вимагає особливих методологічних підходів у дослідженні наявних джерел й отриманні історичної інформації та реконструкції подій минулого. В історії Великої Вітчизняної війни виокремлюється партизансько-підпільна боротьба в тилу окупаційних німецьких військ, інформацію про яку зберігають історичні джерела. На державному рівні проблему партизансько-підпільної діяльності в Україні років війни визначили сучасні документи, та підтверджують важливість історичної пам'яті у вихованні суспільства [1–2]. Історичні джерела, що представляють партизансько-підпільний рух в Україні, вивчали історики радянського періоду [3–4], так і сьогодні стають об'єктом роботи істориків [5–7]. Проблема діяльності партизан і підпільників Харківської області поділяється на радянський Рух Опору (джерела до вивчення якого є об'єктом нашого дослідження), стихійний рух (безкорислива допомога місцевого населення) та націоналістичний. Об'єктом нашої уваги виступає джерельний масив з історії радянського партизансько-підпільного руху, що мав місце на території Харківської області.

Поширеним виявом історичної пам'яті є задокументовані джерела, що на папері зберегли свідчення з організації, бойової діяльності й повсякдення партизан та підпільників, їх взаємовідносини з місцевим населенням, інші питання історичного минулого.